

Гржегоржевська Марія Олександрівна,
здобувач вищої освіти Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

Науковий керівник:

доцент кафедри теорії, історії та філософії
права Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук, доцент
Лапка Оксана Ярославівна

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК НЕВІДДІЛЬНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

В сучасних умовах екологічна безпека перестає бути другорядним питанням, адже стан довкілля впливає на життєдіяльність кожної людини, економічну стабільність держави, перспективи їх розвитку. Вони давно перестали бути виключно природоохоронною проблемою, трансформувались у комплексний безпековий виклик глобального, регіонального та національного характеру. З огляду на це екологічна безпека сьогодні є один із фундаментальних елементів сучасної системи національної безпеки держави. Це впливає з того, що зміна клімату, виснаження природних ресурсів, техногенні аварії та наслідки військових конфліктів створюють реальні загрози для існування суспільства та держави.

В теорії права екологічна безпека зазвичай розглядається як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від реальних та потенційних загроз, що виникають унаслідок негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, а також унаслідок стихійних лих і катастроф [1, с. 9]. Однак, в умовах збройного конфлікту теоретичне розуміння екологічної безпеки суттєво трансформувалось. Вона перестала бути виключно об'єктом охорони від техногенних чи природних загроз і набула виміру цілеспрямованого об'єкта військової агресії.

Законодавче закріплення екологічної безпеки як пріоритету державної політики міститься у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». Зокрема, в ч.1 ст. 50 даного Закону екологічна безпека розглядається як такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [2]. Складовими екологічної безпеки

є: захищеність довкілля від антропогенного та техногенного впливу; захищеність здоров'я людини від негативних екологічних чинників; збереження природно-ресурсного потенціалу держави як основи сталого розвитку; система правового регулювання у сфері охорони довкілля; інституційна спроможність держави здійснювати екологічний моніторинг та реагування на екологічні загрози [2].

Система національної безпеки України відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» охоплює захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від реальних і потенційних загроз [3]. Екологічна складова вбудована в цю систему нерозривно, оскільки деградація природного середовища безпосередньо підриває обороноздатність держави, продовольчу безпеку, здоров'я нації та соціально-економічний потенціал країни [4, с. 34–42].

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року докорінно змінило наукове і практичне розуміння екологічної безпеки. Збройна агресія незмінно супроводжується масштабним руйнуванням природного середовища: забрудненням ґрунтів, водних ресурсів та атмосфери внаслідок бойових дій, знищенням лісових масивів, підривом гідротехнічних споруд і промислових об'єктів. Усе це спричиняє довгострокові екологічні наслідки, що виходять далеко за межі безпосередньої зони конфлікту [5, с. 78–80]. Так, підрив Каховської ГЕС спричинив одну з найбільших техногенних катастроф в Європі. Унаслідок руйнування греблі було затоплено близько 620 км² суші, під водою опинилися 333 тис. га природоохоронних територій та понад 11 тис. га лісів [6]. За оцінками Державної екологічної інспекції України, збитки, завдані довкіллю, склали близько 146 млрд. гривень [7]. Даний приклад свідчить про те, що цілеспрямоване знищення природного середовища все частіше використовується як інструмент військової агресії..

Не менш показовою є ситуація з лісовими пожежами. За даними Державного агентства лісових ресурсів України, лише у 2024 році в Україні було ліквідовано майже 2 тис. лісових пожеж на площі близько 24 тис. га, а у 2025 році – понад 1,2 тис. пожеж на площі понад 5,5 тис. га. Близько 38% усіх загорянь були безпосередньо пов'язані з воєнними діями та вибухонебезпечними предметами [8]. Таким чином, у воєнний час природне середовище перетворюється з об'єкта охорони на об'єкт цілеспрямованої агресії.

На стратегічному рівні пріоритети екологічної безпеки України визначені в Стратегії «Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року», прийнятої Верховною Радою України 28.02.2019 року, вказано про порушення екологічної рівноваги та небезпечні зміни довкілля внаслідок військових дій і визначені загрози: затоплення шахт та можливість виходу токсичних шахтних вод на поверхню, проникнення у підземні води; загроза потрапляння їх до річки Сіверський Донець та Азовського моря; припинення роботи очисних споруд та пошкодження сховищ токсичних та радіоактивних відходів; пошкодження територій природно-заповідного фонду; забруднення атмосферного повітря [9]. Однак, як справедливо зазначає В. Яворська, «з моменту прийняття документу в 2019 році до теперішнього часу питання екологічної безпеки держави постійно збільшується, адже загрози для екологічної безпеки швидко зростають» [10, с. 56–57].

Указом Президента України № 111/2021 затверджено рішення РНБО «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» [11]. Цей документ вперше на рівні органу державної безпеки прямо поєднав екологічні загрози із загрозами національній безпеці, заклавши інституційне підґрунтя для міжвідомчої координації.

Незважаючи на законодавче поєднання екологічної та національної безпеки, усе ж проблемним питанням залишається недостатня інтеграція екологічної складової до оперативного планування, особливо в умовах воєнного стану. Чинне законодавство передбачає механізми екологічного моніторингу та реагування, однак їх практична реалізація, особливо в зоні активних бойових дій, є вкрай обмеженою через знищення інфраструктури, замінування територій та обмежений доступ для спеціалістів. Вирішенням даного питання, на наш погляд, може стати розробка та прийняття спеціального протоколу документування екологічної шкоди у воєнний час.

Екологічна безпека не є ізольованим явищем. Вона утворює системний зв'язок із продовольчою та санітарно-епідеміологічною безпекою як складовими загальної архітектури національної безпеки держави. Забруднення ґрунтів важкими металами та хімічними речовинами внаслідок застосування зброї безпосередньо підриває аграрний потенціал України – провідної зернової держави світу. За попередніми оцінками, знищення Каховської ГЕС може призвести до збитків аграрного сектору до 10 млрд. доларів США

впродовж найближчих п'яти років [12]. Пошкодження очисних споруд та каналізаційних мереж у населених пунктах, особливо поблизу лінії зіткнення створює загрозу епідемії кишкових інфекцій, холери та інших водних захворювань. Цей взаємозв'язок переконливо демонструє, що ігнорування екологічного виміру безпеки у стратегічному плануванні неминуче тягне за собою деградацію суміжних безпекових секторів – охорони здоров'я, продовольчого забезпечення та соціальної стабільності.

В контексті нашого дослідження, необхідно погодитись з тими дослідниками, які наголошують на тому, що відновлення екологічної безпеки України в умовах та після завершення збройного конфлікту вимагає синхронізації національного законодавства із міжнародними стандартами у цій сфері [13, с. 34–42]. Важливим кроком у цьому напрямку є позиція Парламентської асамблеї Ради Європи, яка ухвалила резолюцію про негативний вплив війни на довкілля та визнала факт заподіяння нею незворотної шкоди природі [14; 15, с. 170]. У резолюції, зокрема, йдеться про необхідність кодифікувати поняття «екоцид» як у національному законодавстві, так і в міжнародному праві. Також наголошується на необхідності внести зміни до Римського статуту Міжнародного кримінального суду [16], щоб додати екоцид як окремий вид злочину. Держави-члени мають ужити необхідних заходів, щоб заборонити використання забороненої зброї під час збройних конфліктів, яка, серед іншого, непропорційно впливає на довкілля й унеможливорює життя людини в зоні ураження [17].

Не менш важливим елементом екологічної безпеки є екологічна свідомість населення. Адже, як наголошують науковці, без належної екологічної культури як у представників влади так і у пересічних громадян, розвитку екологічної освіти та поширення відповідального природокористування [18, с. 74] неможливо сформувати ефективну систему екологічної безпеки.

Підсумовуючи вищезазначене, можна сказати, що екологічна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки. Вона направлена на забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави від екологічних загроз. Сучасні виклики, які посилюються з огляду наслідків збройного конфлікту, обумовлюють необхідність посилення державної політики у сфері охорони довкілля, а також впровадження комплексних заходів щодо ефективного забезпечення екологічної безпеки.

Список використаних джерел

1. Екологія надзвичайних ситуацій: курс лекцій. Частина II. Екологічна безпека. Для здобувачів вищої освіти, які навчаються за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти за освітньо-професійною програмою «Екологічна безпека» / В.А. Андронов, О.В. Бригада, С.Р. Артем'єв, Є.О. Михайлова. НУЦЗУ, 2023. 217 с.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12?find=1&text=%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0+%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0#w2_1
3. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
4. Prakhovnik N., Kachynska N., Zemlyanska O., Kovtun A., Ilchuk O. Environmental security as a guarantee of national security. Law. Human. Environment. 2022. Vol. 13, No. 1. P. 34–42. DOI: <https://doi.org/10.31548/law2022.01.004>.
5. Кобець Ю. Екологічна безпека в системі національної безпеки // Матеріали XXII Міжнар. наук.-техн. конф. «Матеріали та деталі машин». Тернопіль : ТНТУ, 2022. С. 78–80. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/37892/2/MCTD_2022_Kobets_Yu-Ecological_safety_in_the_78-80.pdf
6. Державна екологічна інспекція Південно-Західного округу. До річниці підризу Каховської ГЕС: наслідки для довкілля. URL: <https://sw.dei.gov.ua/post/4328>
7. Держекоінспекція України. Підлив Каховської ГЕС завдав шкоди довкіллю на 146 млрд. гривень. 2024. URL: <https://hromadske.ua/ekonomika/225489-pidryv-kakhovskoyi-hes-zavdav-shkody-dovkilliu-na-146-mlrd-hryven-derzekoinspektsiia>
8. Державне агентство лісових ресурсів України. Результати досліджень щодо ситуації із лісовими та іншими ландшафтними пожежами за період ведення бойових дій в Україні. 2024. URL: <https://forest.gov.ua/news/rezultaty-doslidzhen-shchodo-sytuatsii-iz-lisovymy-ta-inshymy-landshaftnymy-pozhezhamy-za-period-vedennia-boiovykh-dii-v-ukraini>
9. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон. Стратегія.

Верховна Рада України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>

10. Яворська В. Визначення поняття екологічної безпеки при екоциді. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. 2023. Юридичні науки. Випуск 2 (65). С. 56–62. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.8>

11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації»: Указ Президента України від 13.04.2021 № 111. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1112021-38112>

12. Фещенко А. Катастрофа на Каховській ГЕС: які наслідки для екології та сільського господарства. 2023. *ГЛАВКОМ*. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/katastrofa-na-kakhovskij-hes-jaki-naslidki-dlja-ekolohiji-ta-silskoho-hospodarstva-934419.html>

13. Прийняття ПАРЕ резолюції «Вплив збройних конфліктів на довкілля». ЕПЛ, 27.01.2023. URL: https://epl.org.ua/announces/prjnyattya-parye-rezolyutsiyi-vplyv-zbrojnyh-konfliktivna-dovkillya/?utm_source

14. Шашурина Н.Г. Вплив збройних конфліктів на довкілля. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 88: частина 4. С. 167–171. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.25>

15. Римський Статут Міжнародного кримінального суду : Статут; Міжнародні суди від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

16. ПАРЕ ухвалила резолюцію, що запроваджує поняття екоциду. 2023. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3659333-pare-uhvalila-rezoluciu-so-zaprovadzue-ponatta-ekocidu.html>

17. Хилько М. І. Екологічна безпека як фундаментальна складова національної безпеки. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*, 2021. Сер.: Політичні науки. № 6. С. 69-75. DOI 10.31558/2617-0248.2021.6.11